Ельвіра Зейтуллаєва

аспірантка кафедри публічного управління та регіоналістики, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Одеса, Україна, e-mail: elviraz68@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8377-3030>

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Однією з найбільш чутливих проблем сучасної України є ситуація з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), що виникала за наслідками тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та частини Сходу України. Протягом свого історичного розвитку, Україна неодноразово стикалася з феноменом внутрішнього переміщення. Причиною були військові дії, масові заворушення, екологічні лиха та техногенні катастрофи, а також переслідування за ознаками належності до певної соціальної групи або політичних переконань. Важлива увага приділена трагічній сторінці пам'яті сучасних жителів України, пов'язаної з проблемою безпрецедентного в історії України внутрішнього переміщення в результаті екологічної катастрофи - аварії на Чорнобильській АЕС. Оскільки у 2014 році в Україні знову з'явилися внутрішні переселенці, важливим є вивчення власного історичного досвіду, як позитивного, так і негативного, а також шляхів інтеграції і адаптації для допомоги сучасним ВПО у вирішенні проблем. Усі процеси вимушеного переміщення супроводжувалися використанням різних організаційних, фінансових, психологічних тощо інструментів соціальної адаптації.

У даній статті розкриваються аспекти історичного досвіду формування та розвитку вирішення питання внутрішнього переселення в українській історичній науці.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, адаптація, інтеграція, Міністерство внутрішніх справ, Перша світова війна, Друга світова війна, Українська Радянська Соціалістична Республіка.

Elvira Zeitullaeva

Graduate student of the Department of Public Administration and Regional Studies, Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Odessa, Ukraine, e-mail: elviraz68@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8377-3030>

HISTORICAL EXPERIENCE OF SOLVING THE PROBLEMS OF FORCED INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

Abstract. One of the most sensitive problems of modern Ukraine is the situation with internally displaced persons (IDPs), which arose as a result of the temporary occupation of the Autonomous Republic of Crimea and part of eastern Ukraine by the Russian Federation.

During its historical development, Ukraine has repeatedly encountered the phenomenon of internal displacement. The causes were military action, riots, environmental disasters, and man-made disasters, as well as persecution on the grounds of belonging to a certain social group or political beliefs. Attention is paid to the tragic page of modern Ukrainians' memory, related to the problem of unprecedented in the history of Ukraine internal displacement as a result of an environmental catastrophe - the Chernobyl accident.

As IDPs reappeared in Ukraine in 2014, it is important to study our own historical experience, both positive and negative, as well as ways of integration and adaptation to help modern IDPs solve their problems. All processes of forced relocation were accompanied by the use of various organizational, financial, psychological, etc. tools of social adaptation.

This article reveals aspects of the historical experience of the formation and development of the solution of the issue of internal resettlement in Ukrainian historical science.

Keywords: internally displaced persons, adaptation, integration, Ministry of Internal Affairs, World War I, World War II, Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Постановка проблеми. Ситуація з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), що виникла за наслідками тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та частину Сходу України, є однією з найбільш відчутних проблем сучасної України та містить в собі управлінську, соціальну, політичну, економічну, демографічну, медичну, психологічну тощо компоненти. За даними Міністерства соціальної політики України станом на початок 2021 р. на обліку перебуває понад 1 млн. 400 тис. переселенців з Донбасу та Криму. Внаслідок зазначеного починаючи з 2014 р. сформувався особливий напрямок державної політики, пов'язаний із адаптацією ВПО, що координується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1] Україна має вживати всі можливі заходи, передбачених Конституцією України, законами України, міжнародними договорами, підписантом яких є Україна, щодо запобігання виникненню передумов внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання, адаптації до умов проживання на підконтрольній території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти історичного досвіду формування та розвитку вирішення питання внутрішнього переселення в українській історичній науці досить докладно вивчене під час Першої світової війни такими авторами як Багас Л. М., Жванко Л.М., Лихачова Т., Олійник С. В., Пархоменко В. А., Саранча В.І., під час Великої вітчизняної війни СРСР 1941–1945 - Лисенко О.Є., Добров П.В., Бабенко С.Ю., у період будівництва Дніпровського каскаду ГЕС - Горло Н.В. та Чорнобильської катастрофи - Ходорівською Н.В. У своїх роботах автори описують як позитивні так і негативні сторони процесу організаційних, фінансових, психологічних тощо інструментів соціальної адаптації. Привертає на увагу подібність проблем біженців того часу проблемам ВПО в сучасній Україні. Серед них – недосконалість правового регулювання, неефективність державного управління, відсутність належної координації поміж різними органами, бюрократизм в отриманні допомоги, брак фінансових та матеріальних ресурсів, проблеми забезпечення житлом та працевлаштування, проблеми взаємодії з населенням приймаючих громад тощо.

Мета статті – аналіз аспектів історичного досвіду формування та розвитку вирішення питання внутрішнього переселення в українській історичній науці для уникнення негативного та використання позитивного досвіду для вирішення проблем ВПО в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до даних ГО «Десяте квітня» за результатами дослідження оцінки потреб у забезпеченні житлом ВПО на жовтень 2019 року 57% ВПО не планують повертатися додому після закінчення окупації, та 85% не планують цього робити найближчий рік. Така ситуація висуває особливі вимоги щодо адаптації ВПО до нових умов проживання в приймаючих громадах. Проте ВПО стикаються з низкою адаптаційних проблем, головними з яких є житлові питання та отримання комунальних послуг, проблеми зайнятості та працевлаштування, доступу до соціальних послуг та соціальної допомоги, реєстрації в якості ВПО, реалізації політичних прав тощо.

Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення [2] передбачає комплекс заходів, спрямованих на підтримку регіонів та громад, що приймають ВПО. Одночасно динаміка міграції з окупованих територій України свідчить про нерівномірне розміщення ВПО за регіонами, що призводить до диспропорцій у навантаженні на обмежену місцеву інфраструктуру, а також до зростання цін на оренду житла та харчові продукти, що ускладнюється низьким рівнем заробітної плати та складністю працевлаштування ВПО. У зв'язку із реалізацією численних міжнародних, національних, регіональних та місцевих проєктів та програм щодо ВПО, які реалізуються як урядовими структурами, так й громадськістю разом із бізнес сектором, вкрай актуальною є проблема координації зусиль всіх учасників адаптаційного процесу.

Все зазначене висуває особливі вимоги до ефективності системи публічного управління у сфері адаптації ВПО, вироблення теоретичної моделі та конкретних заходів адаптаційної політики з врахуванням світових стандартів, історичного та закордонного досвіду.

Проблеми ВПО не є новим феноменом для України, для якої ХХ ст. можна назвати віком вимушених переселенців – громадян, що залишили місце постійного проживання внаслідок військових дій, масових заворушень, екологічного лиха та техногенних катастроф, а також переслідування за ознаками належності до певної соціальної групи або політичних переконань.

Так, вже під час Першої світової війни до українських губерній Російської губернії ринув потік біженців із Східної Галичини, який налічував понад 100 тис. осіб [3, с. 115]. Як зазначає Любов Жванко «для правлячої династії Романових десятки тисяч цих підданих стали важкою ношею і непередбаченою реальністю. Спочатку в імперських керівних колах уникали навіть терміну «біженець», а самих біженців розглядали як прикре непорозуміння, що не вписувалося у доктрину переможної війни. Проте влада, розуміючи, що створена нею проблема здатна, за умови її нехтування, вибухнути соціальним конфліктом, була змушена взятися за її розв'язання» [4, с. 33].

Спочатку допомогу біженцям надавав Комітет її імператорської величності великої княжні Тетяни, що виконував різні функції: надання одноразової матеріальної допомоги, сприяв відправленню на місця постійного проживання, займався пошуком роботи для працездатних, влаштуванням до притулків та інших благодійних установ непрацездатних [5].

У вересні 1915 р. Державною Думою Росії був прийнятий закон «Про забезпечення потреб біженців» відповідно до якого біженцями визнавалися ті особи, що залишили місцевості, яким загрожував ворог, або вже ним захоплені, або виселені за розпорядженням військових чи цивільних властей з району військових дій [6]. Статус Тетяного комітету як громадської організації не давав можливості координувати діяльність державних органів влади у справі евакуації та розселення біженців. У зв'язку з цим царський уряд був змушений приступити до створення системи державних органів, яку склали Особлива нарада з облаштування, спеціально створена при імперському Міністерстві внутрішніх справ (МВС), два головних уповноважених з улаштування біженців на Північно-Західному та Південно-Західному фронтах, 12 уповноважених з улаштування біженців усередині Російської імперії. Місцева вертикаль перебувала під патронатом губернаторів, що очолювали Губернські наради з улаштування біженців, які й координували усі заходи щодо опікування біженцями [4, с. 34]. Проблематикою біженців також опікувалися Всеросійський земський союз та Всеросійський союз міст [7]. Полегшити становище біженців активно прагнула також православна церква, особливо активно діяли в цьому напрямку Харківська та Київська єпархії [8, с. 233].

В українській історичній науці досить докладно вивчене питання вирішення питань біженців на місцевому рівні під час Першої світової війни [див., напр.: 9, 10, 11, 12, 13, 14]. Привертає на увагу подібність проблем біженців того часу проблемам ВПО в сучасній Україні. Серед них – недосконалість правового регулювання, неефективність державного управління, відсутність належної координації поміж різними органами, бюрократизм в отриманні допомоги, брак фінансових та матеріальних ресурсів, проблеми забезпечення житлом та працевлаштування, проблеми взаємодії з населенням приймаючих громад тощо. Зокрема, в одній з газет того часу узагальнена картина становища біженців визначена наступним чином: «Важко собі уявити більш заплутані, наче зумисне придумані несприятливі, а через це воістину глибоко трагічні умови, за яких відбувалося розселення біженців. ... Найбільш цікавий момент, коли дві групи народу з різним економічним, побутовим, а також і національним укладом життя зустрічалися один з одним. Як повинна була більш сильна, сита, а через це і спокійна маса прийняти іншу – розорену, злиденну, налякану, як загнаний звір» [Цит. за: 8, с. 229].

За часів революційних подій та громадянської війни кількість біженців значно збільшилося. Невипадково, що для вирішення їх питань Українська Центральна Рада 28 грудня 1917 р. ухвалила тимчасові правила щодо допомоги біженцям на території України, відповідно до яких у складі МВС утворювався відділ біженців. [15, с. 25]. З метою працевлаштування біженців було створено мережу Бірж праці, які мали б забезпечувати підприємства новими працівниками на заміну тим, що були мобілізовані на фронт, а згодом – працевлаштовувати некваліфікованих робітників, шукати роботу для безробітних із числа біженців. Певні зусилля щодо вирішення проблем біженців були також задіяні за часів Гетьманату П. Скоропадського, Директорії [16], органами радянської влади [17], однак із зрозумілих причин ефективність відповідних заходів була вкрай низькою у зв'язку із плинністю політичної ситуації та руйнуванням економіки.

На початку 20-х рр. XX ст. до категорії осіб вимушених переселенців на території України додалися також біженці з голодуючих районів Поволжя. Перша хвиля «голодобіженців» (так тоді вони називалися в офіційних документах) прибула в Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УСРР) наприкінці 1920 р., а вже до 1922 р. їх приїхало в республіку приблизно 500 тис. осіб, у тому числі 36,6 тис. дітей. У містах «голодобіженцям» надавалася робота та житло, а в селах – земельні наділи під поселення у 8-10 десятин орних земель, житлові приміщення, сільськогосподарський реманент, худоба. Дітей, які прибули в УСРР без батьків, влаштовували в інтернати, дитбудинки, санаторії. А тих, які були з батьками, – у дитсадки, школи, профучилища. Медичним обслуговуванням забезпечувалася більшість прибулого населення [18].

Під час Другої світової війни на території України, як частини Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) відбувалися безпрецедентні у

світовій історії за масштабом міграційні процеси, пов'язані із переміщенням населення з прифронтових районів на схід СРСР та навпаки (евакуація та реевакуація). Військова доктрина, з якої Радянський Союз вступив у війну, не передбачала масову евакуацію населення, в країні була відсутня чітка схема переміщення населення в тиллові райони, при евакуації і розміщенні населення в першу чергу враховувалися інтереси держави та виробничої необхідності, в ході евакуації держава прагнула повністю взяти під свій контроль переміщення населення з прифронтових районів в тил і не допустити «хаотичної» евакуації.

Евакуаційні заходи в країні очолив утворений 24 червня 1941 р при Раді народних комісарів СРСР (РНК СРСР) Рада з евакуації. 24 червня 1941 в УРСР також було створено Республіканську комісію з евакуації. Переміщенням цивільного населення опікувалося Переселенське управління при РНК СРСР, реорганізоване рішенням Державного комітету оборони від 26 вересня 1941 р в Управління з евакуації населення. На місцях створювалися обласні комісії з прийому та обслуговування евакуйованого населення, обласні відділи евакуації, уповноважені управління з евакуації населення, відділи з облаштування евакуйованого населення, переселенські відділи та інші структури. Ці владні структури склалися на ходу і змінювалися в міру необхідності. Повсякденне керівництво прийомом і облаштуванням людей здійснювали районні та міські комітети Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)): військові відділи займалися евакуйованими сім'ями військовослужбовців, промислові відділи – робітників і службовців перебазованих підприємств, відділи з пропаганди і агітації займалися політико-масовою роботою серед евакуйованих. Цією важливою роботою безпосередньо займалися також районні та міські виконавчі комітети, селищні і сільські Ради, господарські, профспілкові та інші організації.

Відповідно до постанови Центральний Комітет ВКП (б) (ЦК ВКП(б)) та РНК СРСР «Про порядок вивезення й розміщення людських контингентів та цінного майна» були встановлені категорії громадян, що підлягали евакуації [19]. В силу державної необхідності евакуювалися в першу чергу кваліфіковані робітники, інженери і службовці разом з евакуйованими підприємствами, молодь, придатна для проходження військової служби; відповідальні партійні та радянські працівники. За підрахунками істориків з України було евакуйовано близько 7 млн. осіб [20, с. 63]. Для прийому та обслуговування біженців на території кожного регіону була розгорнута мережа евакуаційних пунктів 1 і 2 класів, до обов'язків яких входило продовольче, медико-санітарне, господарсько-побутове обслуговування біженців. Робота місцевих органів влади з евакуйованим населенням здійснювалася в двох напрямках: обслуговування транзитних біженців та прийом громадян, які прибули в регіон на проживання.

При розміщенні евакуйованого населення на території регіонів намагалися враховувати наступні умови: по-перше, забезпеченість житловою площею (як в містах, так і в сільських населених пунктах); по-друге,

економічну спроможність колгоспів, радгоспів та інших підприємств; потреби, можливості і потреби використання евакуйованих громадян для роботи на заводах, фабриках, в артілях, в колгоспах і радгоспах. Розселення прибулих здійснювалося переважно за рахунок «ущільнення» місцевого населення, а також у пристосованих для життя людей приміщеннях. Серйозну проблему представляло продовольче забезпечення. Продовольче забезпечення евакуйованого населення, як і місцевих жителів, здійснювалася в містах по картках, на селі – за кількістю зароблених трудовнів. Крім розподілу продовольчих товарів за картковою системою евакуйоване населення могло купувати промтовари і продовольство на міських і селищних ринках. Одним з основних шляхів вирішення продовольчої проблеми був розвиток підсобних господарств евакуйованих підприємств, установ, а також колективних та індивідуальних городів [20, с. 101-105].

Особливої гостроти в умовах війни набула проблема постачання евакуйованого цивільного населення одягом, взуттям, милом, іншими речами першої необхідності. Природним джерелом покриття дефіциту товарів широкого вжитку стало їх виробництво на підприємствах місцевої промисловості, збір речей серед місцевого населення або ж придбання необхідних товарів на так званому «чорному» ринку [20, с. 106].

Працевлаштування евакуйованого населення займало важливе місце в комплексі заходів, що проводилися місцевими органами влади для поліпшення соціально-економічного становища і адаптації евакуйованих до нових умов життя. Швидше за все вирішувалася проблема працевлаштування тієї категорії населення, яка прибувала в регіони разом з евакуйованими підприємствами і установами. Набагато складніше було з влаштуванням на роботу осіб, які прибули в індивідуальному порядку, пенсіонерів, інвалідів, домогосподарок, громадян, які не мали спеціальностей. Для них була налагоджена система виробничого навчання, яка дозволяла отримати ту чи іншу професію [20, с. 109-112].

Місцеві органи влади проводили також облік осіб, які потребували соціальної допомоги, що дозволяло своєчасно організувати постачання, здійснювати виплату пенсій та допомог, реалізувати надані законодавством пільги. І все ж недолік фінансових і матеріальних коштів, порушення в сфері дотримання прав по пільгам, не дозволяли в належній мірі забезпечити цих громадян всім необхідним. Велику роль грала допомога з боку громадських організацій і простих громадян. З пожертвувань місцевого населення створювалися грошові і натуральні фонди допомоги малозабезпеченим тощо [20, с. 126].

Передвоєнні та післявоєнні часи характеризуються також депортацією населення, як внутрішнім переміщенням населення репресивного типу. У 30-ті рр. під час розкуркулення до Сибіру, Уралу, Далекого Сходу на спецпоселення було виселено майже 600 тис. осіб [21]. У 1941 р. депортації зазнало німецьке населення [22]. У 1944 р. з території Кримського півострова були депортовані 190 тис. кримських татар та ряд інших етнічних груп [23].

У повоєнний період відбулося депортація майже 200 тис. осіб нелояльного до радянської влади населення Західної України [24]. Для зазначених категорій були утворені особливі спецпоселення, які здебільше виступали місцями відбування покарання, що супроводжувалося досить «специфічними» механізмами адаптації репресивного типу.

Дещо більш кращими були умови переселення в межах процесу «обміну населенням» поміж СРСР та Польщею у 1945-1946 рр. В результаті «обміну» населенням до УРСР було переселено понад 482 тис. осіб, з яких 322 тис. оселилися в західних і 159 тис. в східних областях України [25, с. 214]. Зазначені переселенці, незважаючи на здебільше примусовий характер переселення, отримували від держави кошти на облаштування на новому місці, значною мірою майно та нерухомість переселеного польського населення.

У наступний період заходи, пов'язані із адаптацію вимушених переселенців були наслідком будівництва Дніпровського каскаду гідроелектростанції (ГЕС). Будівництво у 50-ті-70-ті рр. шості великих водосховищ призвело до затоплення майже 500 населених пунктів та переселення понад 70 тис. осіб [26]. Організацію переселення здійснювали Переселенське управління при Міністерстві сільського господарства і заготівель УРСР, переселенські відділи в обласних управліннях цього міністерства, облвиконкоми, райвиконкоми, колгоспне керівництво. У процесі переселення керівництво стикалося з проблемою врахування важливої ролі людського фактору. Ставлення людей до переселення було негативним, тому важливого значення надавали пропагандистській роботі з роз'яснення постанов уряду і партії.

Через недосконалість нормативів і розцінок переселенці не завжди отримували справедливую компенсацію [27]. В оціночних актах визначали вартість матеріалів зі старого будинку і потребу в додаткових матеріалах, але спостерігався нерівнозначний підхід при визначенні цін на матеріали: для селян – роздрібні, для жителів міста – оптові, що були менш вигіднішими. Оцінка визначала вартість колодязів, затрати по посадці насаджень, транспортні витрати, кошти на оформлення документації на право домоволодіння. Відомості оціночних актів слугували основою для встановлення розміру компенсації. Фактично завжди вона була нижче запланованої. Щоб полегшити господарське влаштування переселенців і колгоспів, їм надавали кредит, а також звільняли на визначений термін від поставок продукції. Значні пільги встановлювалися для переселенців у південні області УРСР, яких треба було заохотити до такого кроку.

На особливих умовах переселялися пільгові групи населення – інваліди війни, праці, пенсіонери, люди похилого віку, сім'ї загиблих воїнів. Для них здійснювалося підрядне будівництво силами будівельно-монтажних управлінь спеціальних будівельних трестів (спецбудтрестів) Міністерства міського і сільського будівництва УРСР. Оплата робіт проводилася за рахунок компенсації, але оскільки вона була малою, то переселенцям нараховувалася

дотація. Якість будівельних робіт виявилася низькою, тому деякі переселенці розривали договори і будувалися самостійно. Також слід зазначити, що спецбудтрести Міністерства міського і сільського будівництва УРСР зводили громадські споруди темпами, що значно відставали від запланованих й у цілому будівництво шкіл, лікарень, клубів було другорядним. Але у цілому нові села намагалися зробити благоустроєними і впорядкованими, а окремі з них повинні були стати показовими [28].

Окрему, й досить трагічну сторінку, пов'язану із проблематикою вимушених переселенців становить аварія на Чорнобильській АЕС, що за своїм масштабом визначена як планетарна екологічна катастрофа. Винятковість катастрофи виявилась також у численності та багатомірності негативних соціальних явищ, які вона спричинила. Виник великий комплекс екологічних, медичних, інформаційних, соціальних, наукових, правових, управлінських, економічних, виробничо-технічних, а також і повсякденних побутове-практичних проблем, що сформували її еколого-соціальний феномен, який дістав в офіційному, науковому, повсюдному мовному вжитку назву наслідків Чорнобильської катастрофи. За її наслідками сформувалася специфічна соціальна група потерпілих – переселених, які мусили адаптуватися і до наслідків опромінення та стресу, і до нового місця проживання, оточення, пошуків роботи тощо. Зазначені масштабні зміни поглибилися економічною кризою й розпадом СРСР, які привнесли додаткові негативи в життя людей, вимагаючи нових адаптивних зусиль.

Відповідно до Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [29] до зазначених територій належать території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад доаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на необхідність обмеження додаткового опромінення населення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення його нормальної господарської діяльності.

У зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення було заборонено постійне проживання населення, перебування осіб, які не мають на це спеціального дозволу, вивезення майна, ведення сільськогосподарської та лісгосподарської діяльності, а також будівництво без спеціального дозволу.

Таким чином в Україні виникла нова соціальна група осіб, що є вимушеними переселенцями із зони радіоактивного забруднення Чорнобильської АЕС. За даними державного реєстру вона включає близько 120 тис. з числа 1,8 млн. осіб потерпілих від Чорнобильської катастрофи. Переселених як макрогрупу єднає спільне походження, проживання у суміжних регіонах, переживання аварійних подій та радіологічний ризик,

досвід переселення, схожі проблеми на новому місці [30].

Однак оцінки потерпілими управління переселенням (див. табл. 1.1) свідчать про помилки і прорахунки під час реалізації цієї стратегії на практиці.

Таблиця 1.1.

Оцінки управлінських рішень щодо переселення (у %) [31, с. 86]

Оціночні позиції	Переселені	Місцеві жителі
Переселення цілком продумане і організоване	0	0
Переселення добре заплановане, але погано виконується	3	1
Переселення було виправдане тільки одразу після аварії	7	4
При переселенні не враховувалося бажання людей	74	22
Важко сказати	16	72

Цілком продуманим і організованим не вважали процес переселення ніхто з переселених. Ігнорування бажань потерпілих при переселенні відмічало переважна більшість (74%) переселених, саме ті люди, для яких переселення є реальністю життєвої ситуації. Близько 16% переселених не визначилися з відповіддю. Від так управлінський процес при переселенні відіграв роль не позитивного, а швидше негативного чинника в життєвій ситуації потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

Найбільш актуальною для переміщених осіб була проблема забезпечення житловими приміщеннями. Відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [32] та Порядку відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення [33] громадяни, які евакуйовані або відселені безплатно забезпечувалися жилими приміщеннями, як правило, у спеціально збудованих для цієї мети селищах, будинках і квартирах, які передаються їм в особисту власність. До вирішення проблем переселенців органи місцевого самоврядування щорічно також повинні були виділяти 15 процентів всього збудованого житла. Також переселенці могли купувати в будь-якому населеному пункті України (крім м. Києва та курортних місцевостей) жилі будинки та квартири, вартість яких, в межах норми житлової площі, компенсувалася державою. При цьому переселенці звільнялися від сплати мита при укладенні договорів купівлі-продажу будинків і квартир. З цією ж метою переселені могли позачергово отримати земельну ділянку для індивідуального будівництва, забезпечувалися необхідними будівельними матеріалами, їм компенсувалися також витрати, пов'язані із будівництвом. Переселені з сільської місцевості із

земель запасу та резервного фонду отримували нові земельні паї за новим місцем проживання.

Евакуйованим, відселеним або самостійно переселеним надавалася грошова компенсація у повному розмірі вартості жилих, дачних, садових будинків, гаражів, господарських будівель та споруд, сільськогосподарських тварин, що підлягають вимушеному забою з причини підвищеного радіоактивного забруднення, плодючих насаджень, посівів, домашнього майна, яке за ступенем радіоактивного забруднення не може бути перевезено на нове місце проживання. Компенсація переселеним також включала виплату одноразової допомоги, оплату вартості проїзду, витрат на перевезення майна залізничним, водним або автомобільним транспортом, збереження середньої заробітної плати за дні зборів у дорогу і влаштування на новому місці проживання, а також за час перебування у дорозі, звільнення від сплати протягом трьох років податку з власників транспортних засобів, а також звільнення осіб, які відселилися або самостійно переселилися в сільські населені пункти, на такий же строк від сплати податку з будівель.

З метою належної адаптації та відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [32] переселені отримували спеціальний статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що обліковувалися у відповідному державному реєстрі, до складу якого входять соціологічні, дозиметричні і медичні підреєстри [34]. Головними завданнями Державного реєстру України є здійснення контролю за станом здоров'я, вивчення найближчих та віддалених медичних наслідків у осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. В межах свого статусу переселенці отримали особливий режим соціального захисту, найбільш вагомими елементами якого є наступні пільги та компенсації:

безплатне придбання ліків за рецептами лікарів та безплатне позачергове зубопротезування;

гарантоване щорічне медичне обслуговування, диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів, лікування в спеціалізованих стаціонарах за державний кошт;

позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов;

50-процентна знижка вартості проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним, або повітряним, або залізничним, або водним транспортом;

переважне право залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із реорганізацією підприємства, установи, організації, скороченні чисельності або штату працівників;

компенсація 25 процентів вартості продуктів харчування та забезпечення продуктами харчування за фізіологічними нормами з обов'язковим прикріпленням до відповідних магазинів за місцем проживання;

виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від страхового стажу;

50-процентна знижка плати за користування житлом, комунальними послугами у межах середніх норм споживання, а також у випадку придбання твердого палива;

позачергове обов'язкове забезпечення дітей місцями у дошкільних закладах незалежно від відомчої підпорядкованості;

звільнення від сплати судового збору, митних платежів відповідно до законодавства;

обов'язкове (протягом року після подання заяви) відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва для тих, хто потребує поліпшення житлових умов та перебуває на квартирному обліку, а також відведення земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, садівництва і городництва, будівництва індивідуальних гаражів і дач;

використання чергової відпустки у зручний час, а також отримання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 робочих днів на рік;

вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання і виплатою соціальної стипендії.

Як бачимо, діапазон пільг та компенсацій, передбачений законодавством, не зосереджений на діях, які б сприяли адаптації потерпілих за рахунок ризикозниження. Пільги та компенсації потерпілим можна визначити як всеохоплюючі, оскільки вони стосувалися практично всіх сфер життя. Широкий спектр передбаченої допомоги в означеному вище колосальному масштабі перетворив Чорнобильське законодавство у надзвичайно витратну статтю бюджету України, що спричинило спочатку затримки у забезпеченні, а потім – поступове і неухильне скорочення пільг та грошових виплат. Соціальна допомога сьогодні надається переважно інвалідам та дітям, а дію інших статей закону фактично призупинено. Чорнобильське законодавство України було недостатньо обґрунтованим науково і економічно. Закони захисту потерпілих в цілому виявилися мало ефективними в контексті адаптації населення після Чорнобильської катастрофи.

Відповіді респондентів щодо якості Чорнобильського законодавства (див. табл. 1.2.) свідчать, що ніхто з переселених не вважає, що законодавством все передбачено. Невелика частка тих, хто вважає його справедливим, але не реальним. Не чітким, таким, що дає можливість зловживань вважають законодавство близько половини (46%) переселених. Цілком зрозуміло, що частка не обізнаних із законом респондентів, які не належать до потерпілих – місцеві жителі регіону переселення становить близько третини.

Таблиця 1.2.

**Оцінки дійовості Чорнобильського законодавства переселеними
[31, с. 89]**

<i>Оцінкові позиції</i>	<i>Переселені</i>	<i>Місцеві жителі</i>
Законодавство добре, все передбачає	0	0
Законодавство справедливе, але не реальне	9	10
Законодавство не є чітким, ним користуються нечесні люди	46	7
Законодавство не є справедливим, хоча охоплює всі категорії потерпілих	16	4
Не знаю законодавство	3	28
Важко сказати	26	51

Отже, чорнобильське законодавство, на думку переселених не справляє серйозного позитивного впливу на їх життєву ситуацію. При цьому більшість переселених вважають себе добре поінформованими, тобто обізнаними з Чорнобильським законодавством.

Однак в ряді випадків інтеграція переселених у приймаючи громади стикалася з рядом проблем, що призвело до виникнення явища, яке отримало назву самосели – особи, що повернулися у рідні місця після відселення. В рішеннях урядових органів у 1986 р. говорилося про тимчасовий (до трьох місяців) характер відселення жителів Чорнобильської зони. Зазначене сприяло поверненню частини евакуйованих вже на початку 1987 р. адже умови відселення не задовольняли частину переселених за багатьма причинами. Зокрема один будинок часто заселявся кількома сім'ями; оскільки житло будувалося швидкими темпами, воно було низької якості, а іноді непридатне для проживання; відселені з сіл звикли жити у дерев'яних будинках (особливо громадяни похилого віку) й не могли жити у цегляних та бетонних будинках; не повною мірою враховувалися особливості побуту поліщуків – на нових місцях вони не могли вести традиційне для них землеробство, займатися рибальством, збором ягід та грибів у лісах; іноді в місцях переселення корінне населення вороже ставилося до евакуйованих, вважаючи, що вони відібрали у них житло та робочі місця.

В зону відчуження вже у 1987 р. повернулося 1200 осіб, що займали власні будинки та почали займатися сільськогосподарською діяльністю. Більшість з них передали місцевій владі житло, яке було їм надано після евакуації. Після самовільного повернення для відселених виникли ряд проблем: відсутність органів влади, роботи, соціальної та комунальної інфраструктури, торгівельної мережі тощо. Самоселів Чорнобильське законодавство поставило поза законом, тому в 1992 р. відбулися спроби примусового виселення самоселів, які наштотхнулись на широкий опір і були

припинені. Більшість самоселів прийняли рішення дожити свій вік у власних будівлях. У підсумку зазначені особи отримали статус осіб, що тимчасово проживають в зоні відчуження, а вирішення їх проблем було покладено на Адміністрацію зони відчуження: самоселам доставляють пенсію та скраплений газ, надаються медична допомога та ритуальні послуги, встановлений телефонний зв'язок, здійснюються автобусні перевезення, діє пересувна торгівля, розроблений порядок відвідування самоселів родичами. Поступово чисельність самоселів у зв'язку із похилим віком зменшується (станом на 2017 р. нараховувалося 135 осіб, що мешкають у 11 населених пунктах зони відчуження).

Що стосується більшості виселених громадян, то їх проблеми поступово були здебільше вирішені. Вітчизняні дослідження свідчать про високий рівень інтеграції вимушених переселенців за наслідками Чорнобильської катастрофи до місцевих умов. Зокрема через 20 років після Чорнобильської катастрофи переселені особи у порівнянні із місцевими жителями майже однаково оцінюють найбільш важливі чинники свого проживання (табл. 1.3.).

Таблиця 1.3.

**Задоволеність респондентів різних груп життєво важливими факторами
(в балах) [35, с.119]**

<i>Інтегральний бал задоволеності</i>	<i>Переселені</i>	<i>Місцеві жителі</i>
Фізичним здоров'ям	46	45
Медичним обслуговуванням	47	52
Продуктами харчування	50	42
Житлом	52	42
Одягом та домашнім облаштуванням	48	40
Послугами побутово- культурних закладів	31	45
Доступністю професійної освіти	32	41
Роботою за фахом та вподобою	35	44
Оплатою праці (пенсією)	32	35
Екологічною ситуацією	43	37
Інформацією про ситуацію в суспільстві	44	43
Інформацією про стан оточуючого середовища	45	42
Забезпеченням прав та свобод особи	36	42
Правом на приватну власність	36	38
Захищеністю від бідності	36	31
Захищеністю від злочинності	36	41
Умінням пристосуватися до нових умов життя	38	44
Особистою вірою в покращання ситуації	50	47

Рівнем моралі, гуманізму	37	39
Особистим становищем в суспільстві	39	39
Тим, що отримуєте від суспільства	37	44
Тим, що самі даєте суспільству	41	45
Середній бал	41	42

Висновки. Таким чином, Україна неодноразово стикалася з феноменом внутрішнього переміщення, що було наслідком військових дій, масових заворушень, екологічного лиха та техногенних катастроф, а також переслідування за ознаками належності до певної соціальної групи або політичних переконань. Протягом ХХ ст. внутрішнє переміщення в Україні відбувалося у формі евакуації цивільного населення під час I та II Світових війн, внутрішнього переміщення населення репресивного типу під час розкуркулення та депортації ряду етнічних груп, в межах процесу «обміну населенням» поміж СРСР та Польщею, переселення внаслідок будівництва Дніпровського каскаду ГЕС та вимушених переселенців за наслідками Чорнобильської катастрофи. Зазначені процеси вимушеного переміщення супроводжувалися використанням різних організаційних, фінансових, психологічних тощо інструментів соціальної адаптації. Зазначений досвід, як позитивний, так й негативний, може бути використаний для вирішення проблем ВПО в сучасній Україні.

Література:

1. Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 №1706-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення 21.01.2021).
2. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 15.11.2017. № 909-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80> (дата звернення 20.02.2020).
3. Сердюк О.В. Біженство в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початок XX ст.* К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. Вип. IV. С. 111–132.
4. Жванко Л.М. Інститут головуповноважених та уповноважених з улаштування біженців у Російській імперії: нормативно-правові аспекти та реалії життя 1915–1917 рр. *Питання німецької історії.* 2015. С. 32-44.
5. Загребельна Н.І. Роль Комітету її імператорської величності великої княжни Тетяни Миколаївни в організації надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій у роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. Вип. IX. С 87-91.
6. Мазур О.Я., Баран І.В., Борищак М.О. Міграція населення Східної Галичини на початку Першої світової війни: заручники, біженці, вигнанці, евакуйовані / О. Я. Мазур, І. В. Баран, М. О. Борищак. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія.* 2013. № 752. С. 50-61.
7. Жванко Л. М. Всеросійський земський союз з та Всеросійський союз міст:

створення вертикалі допомоги біженцям Першої світової війни (український контекст). Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2013. Вип. 21. С. 346-360.

8. Лазанська Т.І. Становище біженців України в роки Першої світової війни. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2009. Вип. 16. С. 196-240.

9. Багас Л. М. Вирішення проблеми біженців у Подільській губернії під час першої Світової війни. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія.* 2007. Вип. 12. С. 171-174.

10. Жванко Л.М. Проблеми працевлаштування біженців Першої світової війни в українських губерніях за часів Російської імперії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2013. Вип. 35. С. 90-97.

11. Лихачова Т. Допомога біженцям у Російській імперії за часів Першої світової війни: законодавчий аспект. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Історичні науки.* 2015. Вип. 24. С. 153-158.

12. Олійник С. В. Галицькі біженці на Поділлі періоду Першої світової війни (1914–1916 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі.* 2016. Т. 23. С. 270-278.

13. Пархоменко В. А. Надання допомоги біженцям у Миколаєві в роки Першої світової/ *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки.* 2014. Вип. 3.38. С. 171-174.

14. Саранча В.І. Діяльність земств і громадських організації Полтавської губернії у справі допомоги біженцям Першої світової війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2015. Вип. 44(1). С. 125-128.

15. Колосова О.О. Правове забезпечення соціальної політики щодо біженців у 1917-1921 рр. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія".* 2015. Вип. 3. С. 23-32.

16. Паробок Д.О. Правове регулювання фінансової допомоги біженцям та переміщуваним особам в добу Визвольних Змагань (1917 – 1921 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична.* 2016. Вип. 2. С. 64-75.

17. Жванко Л.М. Головна Українська комісія у справах полонених та біженців: умови та нормативно-правові засади створення (1919 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2015. Вип. 44(1). С. 143-148.

18. Розовик О. Матеріальна допомога біженцям з голодуючих районів Поволжя в УСРР у 1921 – 1925 рр. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2015. Вип. 1. С. 37-40.

19. Лисенко О.Є. Евакуаційні заходи урядів УРСР і СРСР на території УРСР в роки Великої вітчизняної війни СРСР 1941–1945/ *Енциклопедія історії України: у 10 т. К.: Наук. думка, 2005. Т. 3: 672 с.*

20. Добров П.В., Бабенко С.Ю. Евакуація з України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.): монографія. Донецьк: ДонНУ, 2008. 159 с.

21. Матвеев А.Ю., Рибак І.В. Депортація розкуркулених селян другої категорії з України у 1930-1936 рр.: чисельність, характер, географія поселення. *Гуманітарний журнал.* 2013. № 4. С. 57-65.

22. Мартиненко В. Л. Депортації німецького населення на початку радянсько-німецької війни з території України (за матеріалами Запорізької, Донецької та Луганської областей). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2008. № 835, вип. 11. С. 98-102.

23. Хаялі Р. Депортація кримських татар та регулювання організації режиму їх спецпоселень (1944–1948 рр.). *Юридична Україна.* 2013. № 3. С. 21-26.

24. Платанова Н. Депортація населення західноукраїнських областей у 1948-1950 рр. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2003. Т. 9. С. 143-146.
25. Калакура О.Я. Депортації українців і поляків під виглядом "обміну населенням" (до 70-річчя Люблінської угоди). *Історичний архів*. 2014. Вип. 13. С. 39-49.
26. Горло Н.В. Вплив гідробудівництва на Дніпрі на соціальну сферу Наддніпрянщини (50 – 70-ті рр. XX ст.). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*: 36. ст. К., 2008. Вип. 14. С. 221-231.
27. Горло Н.В. Виплата компенсації переселенцям у період спорудження водосховищ Дніпровського гідрокасаду як прояв нехтування людським фактором (50-70-і рр. XX ст.). *Література та культура Полісся*. 2005. Вип. 29. С. 191-196.
28. Горло Н.В. Основні підходи до забудови сіл та житлового будівництва у зоні водосховищ Дніпровського гідрокасаду: історичний аспект (50-70-ті рр. XX ст.). *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 363-366.
29. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 №791а-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12/ed20121118/find?text=#Text> (дата звернення 21.11.2019)
30. Проблема переселення жителів з територій, радіаційно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи, та шляхи її вирішення : рекомендації. К. : [б.в.], 1997. 43 с.
31. Ходорівська Н.В. Чорнобиль і людина: соціальна адаптація. К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – 197 с.
32. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 №796-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення 21.11.2019)
33. Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: Постанова КМУ від 16.12.1992 №706. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/706-92-%D0%BF> (дата звернення 21.11.2019)
34. Про затвердження Положення про організацію і функціонування Державного реєстру України осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова КМУ від 09.06.1997 №571. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/571-97-%D0%BF> (дата звернення 21.11.2019)
35. Безпека та розвиток чорнобильських спільнот: ситуаційний аналіз. К. : Наш час. 2006. 251 с.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia prav ta svobod vnutrishno peremishchenykh osib" : vid 20.10.2014, № 1706-VII [Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons" from 20.10.2014, № 1706-VII]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> [in Ukrainian].
2. Rozporiadzhennia KМУ "Pro skhvalennia Stratehii intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib ta vprovadzhennia dovhostrokovykh rishen shchodo vnutrishnoho peremishchennia na period do 2020 roku" : vid 15.11.2017, № 909-r [Order of the Cabinet of Ministers "On approval of the Strategy for integration of internally displaced persons and implementation of long-term decisions on internal displacement for the period up to 2020" from 15.11.2017, № 909-r]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80> [in Ukrainian].
3. Serdiuk, O.V. (2002). Bizhenstvo v Ukraini pid chas Pershoi svitovoi viiny [Refugees in Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX-pochatok XX st. – Problems of the history of Ukraine in the 19th-early 20th centuries*, 4, 111-132 [in Ukrainian].

4. Zhvanko, L.M. (2015). Instytut holovupovnovazhenykh ta upovnovazhenykh z ulashtuvannia bizhentsiv u Rosiiskii imperii: normatyvno-pravovi aspekty ta realii zhyttia 1915–1917 rr [Institute of Chief Commissioners and Commissioners for Refugees in the Russian Empire: Legal Aspects and Realities of Life 1915–1917]. *Pytannia nimetskoï istorii – Questions of German History*, 2015, 32-44 [in Ukrainian].

5. Zahrebelna, N.I. (2005). Rol Komitetu yii imperatorskoï velychnosti velykoï kniazhny Tetiany Mykolaivny v orhanizatsii nadannia tymchasovoi dopomohy postrazhdalym vid voïennykh diï u roky Pershoï svitovoi viiny [The role of the Committee of Her Imperial Majesty Grand Duchess Tatiana Nikolaevna in the organization of temporary assistance to victims of hostilities during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX-pochatok XX st. – Problems of the history of Ukraine in the 19th-early 20th centuries*, 9, 87-91 [in Ukrainian].

6. Mazur, O.Ya., Baran, I.V., Boryshchak, M.O. (2013). Mihratsiia naselennia Skhidnoi Halychyny na pochatku Pershoï svitovoi viiny: zaruchnyky, bizhentsi, vyhnantsi, evakuiovani [Migration of the population of Eastern Galicia at the beginning of the First World War: hostages, refugees, exiles, evacuated]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Derzhava ta armiiia – Journal of Lviv Polytechnic National University. State and army*, 752, 50-61 [in Ukrainian].

7. Zhvanko, L.M. (2013). Vserosiiskyi zemskyi soiuz ta Vserosiiskyi soiuz mist: stvorennia vertykali dopomohy bizhentsiam Pershoï svitovoi viiny (ukrainskyi kontekst) [All-Russian Zemsky Union and All-Russian Union of Cities: Creating a Vertical Assistance to World War I Refugees (Ukrainian Context)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX-pochatok XX st. – Problems of the history of Ukraine in the 19th-early 20th centuries*, 21, 346-360 [in Ukrainian].

8. Lazanska, T.I. (2009). Stanovyshche bizhentsiv Ukrainy v roky Pershoï svitovoi viiny [The situation of refugees in Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX-pochatok XX st. – Problems of the history of Ukraine in the 19th-early 20th centuries*, 16, 196-240 [in Ukrainian].

9. Bahas, L.M. (2007). Vyrishennia problemy bizhentsiv u Podilskii hubernii pid chas pershoï Svitovoi viiny [Solving the problem of refugees in the Podolsk province during the First World War]. *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istoriia – Scientific notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky]. Series: History*, 12, 171-174 [in Ukrainian].

10. Zhvanko, L.M. (2013). Problemy pratsevashtuvannia bizhentsiv Pershoï svitovoi viiny v ukrainskykh huberniiakh za chasiv Rosiiskoi imperii [Problems of employment of refugees of the First World War in the Ukrainian provinces during the Russian Empire]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*, 35, 90-97 [in Ukrainian].

11. Lykhachova, T. (2015). Dopomoha bizhentsiam u Rosiiskii imperii za chasiv Pershoï svitovoi viiny: zakonodavchyi aspekt [Assistance to refugees in the Russian Empire during the First World War: the legislative aspect]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Istorychni nauky – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Historical Sciences*, 24, 153-158 [in Ukrainian].

12. Oliinyk, S.V. (2016). Halytski bizhentsi na Podilli periodu Pershoï svitovoi viiny (1914–1916 rr.) [Galician refugees in Podolia during the First World War (1914-1916)]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli – Education, science and culture in Podolia*, 23, 270-278 [in Ukrainian].

13. Parkhomenko, V.A. (2014). Nadannia dopomohy bizhentsiam u Mykolaievi v roky Pershoï svitovoi [Providing assistance to refugees in Mykolayiv during the First World War]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Serii: Istorychni nauky – Scientific Bulletin of Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky. Series: Historical Sciences*, 3.38, 171-174 [in Ukrainian].

14. Sarancha, V.I. (2015). Diialnist zemstv i hromadskykh orhanizatsii Poltavskoi hubernii u spravi dopomohy bizhentsiam Pershoï svitovoi viinyn [Activities of zemstvos and

public organizations of Poltava province in helping refugees of the First World War]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*, 44(1), 125-128 [in Ukrainian].

15. Kolosova, O.O. (2015). Pravove zabezpechennia sotsialnoi polityky shchodo bizhentsiv u 1917-1921 rr [Legal support of social policy towards refugees in 1917-1921]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" – Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy"*, 3, 23-32 [in Ukrainian].

16. Parobok, D.O. (2016). Pravove rehuliuвання finansovoi dopomohy bizhentsiam ta peremishchuvanyim osobam v dobu Vyzvolnykh Zmahan (1917 – 1921 rr.) [Legal regulation of financial assistance to refugees and displaced persons during the Liberation Struggle (1917 - 1921)]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriia yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 2, 64-75 [in Ukrainian].

17. Zhvanko, L.M. (2015). Holovna Ukrainska komisiia u spravakh polonenykh ta bizhentsiv: umovy ta normatyvno-pravovi zasady stvorennia (1919 r.) [Main Ukrainian Commission for Prisoners and Refugees: Conditions and Regulatory Principles of Establishment (1919)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*, 44(1), 143-148 [in Ukrainian].

18. Rozovyk, O. (2015). Materialna dopomoha bizhentsiam z holoduiuchykh raioniv Povolzhia v USRR u 1921 – 1925 rr [Material assistance to refugees from the starving regions of the Volga region in the USSR in 1921-1925]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 1, 37-40 [in Ukrainian].

19. Lysenko, O.Ye. (2005). Evakuatsiini zakhody uriadiv URSR i SRSR na terytorii URSR v roky Velykoi vitchyznianoï viiny SRSR 1941–1945 [Evacuation measures of the governments of the UkrSSR and the USSR on the territory of the USSR during the Great Patriotic War of the USSR 1941–1945]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine*. (Vol. 3). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

20. Dobrov, P.V., Babenko, S.Yu. (2008). *Evakuatsiia z Ukrainy v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941-1945 rr.) [Evacuation from Ukraine during the Great Patriotic War (1941-1945)]*. Donetsk: DonNU, [in Ukrainian].

21. Matvieiev, A.Yu., Rybak, I.V. (2013). Deportatsiia rozkurkulenykh selian druhoi katehorii z Ukrainy u 1930-1936 rr.: chyselnist, kharakter, heohrafiia poselennia [Deportation of dispossessed peasants of the second category from Ukraine in 1930-1936: number, character, geography of the settlement]. *Humanitarnyi zhurnal – Humanities magazine*, 4, 57-65 [in Ukrainian].

22. Martynenko, V.L. (2008). Deportatsii nimetskoho naselennia na pochatku radiansko-nimetskoi viiny z terytorii Ukrainy (za materialamy Zaporizkoi, Donetskoi ta Luhanskoi oblastei) [Deportations of the German population at the beginning of the Soviet-German war from the territory of Ukraine (according to the materials of Zaporozhye, Donetsk and Luhansk regions)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia: Istorii Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin 'History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences'*, 835(11), 98-102 [in Ukrainian].

23. Khaiali, R. (2013). Deportatsiia krymskykh tatar ta rehuliuвання orhanizatsii rezhymu yikh spetsposelen (1944–1948 rr.) [Deportation of Crimean Tatars and regulation of the organization of their special settlements (1944-1948)]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 3, 21-26 [in Ukrainian].

24. Platanova, N. (2003). Deportatsiia naselennia zakhidnoukrainskykh oblastei u 1948-1950 rr [Deportation of the population of western Ukrainian regions in 1948-1950]. *Studii z*

arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Studies in archival affairs and document science, 9, 143-146 [in Ukrainian].

25. Kalakura, O.Ya. (2014). Deportatsii ukrainsiv i poliakiv pid vyhliadom "obminu naselenniam" (do 70-richchia Liublińskiej uhody) [Deportations of Ukrainians and Poles under the guise of "population exchange" (to the 70th anniversary of the Lublin Agreement)]. *Istorychnyi arkhiv – Historical archive*, 13, 39-49 [in Ukrainian].

26. Horlo, N.V. (2008). Vplyv hidrobudivnytstva na Dnipro na sotsialnu sferu Naddniprianshchyny (50–70-ti rr. XX st.) [The influence of hydraulic engineering on the Dnieper on the social sphere of the Dnieper region (50-70's of the 20th century)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics*, 14, 221-231 [in Ukrainian].

27. Horlo, N.V. (2005). Vyplata kompensatsii pereselentsiam u period sporudzhennia vodoskhovyshch Dniprovs'koho hidrokaskadu yak proiav nekhtuvannia liudskym faktorom (50-70-i rr. XX st.) [Payment of compensation to migrants during the construction of reservoirs of the Dnieper hydro cascade as a manifestation of neglect of the human factor (50-70s of the 20th century)]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissya*, 29, 191-196 [in Ukrainian].

28. Horlo, N.V. (2006). Osnovni pidkhody do zabudovy sil ta zhytlovoho budivnytstva u zoni vodoskhovyshch Dniprovs'koho hidrokaskadu: istorychnyi aspekt (50-70-ti rr. XX st.) [The main approaches to the construction of villages and housing construction in the reservoir zone of the Dnieper hydro cascade: historical aspect (50-70s of the 20th century)]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 10, 363-366 [in Ukrainian].

29. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym terytorii, shcho zazнала radioaktyvnoho zabrudnennia vnaslidok Chornobyl's'koi katastrofy" : vid 27.02.1991, № 791a-XII [Law of Ukraine "On the legal regime of the territory that suffered from radioactive contamination as a result of the Chernobyl catastrophe" from 27.02.1991, № 791a-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12/ed20121118/find?text=#Text> [in Ukrainian].

30. *Problema pereselennia zhyteliv z terytorii, radiatsiino zabrudnennykh vnaslidok Chornobyl's'koi katastrofy, ta shliakhy yii vyrishennia : rekomendatsii* [The problem of resettlement of residents from areas contaminated by radiation from the Chernobyl disaster, and ways to solve it: recommendations]. (1997). Kyiv [in Ukrainian].

31. Khodorivska, N.V. (2005). *Chornobyl i liudyna: sotsialna adaptatsiia* [Chernobyl and man: social adaptation]. Kyiv: In-t sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

32. Zakon Ukrainy "Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobyl's'koi katastrofy" : vid 28.02.1991, № 796-XII [Law of Ukraine "On the status and social protection of citizens affected by the Chernobyl disaster" from 28.02.1991, № 796-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> [in Ukrainian].

33. Postanova KМУ "Pro Poriadok vidselennia ta samostiinoho pereselennia hromadian z terytorii, shcho zaznaly radioaktyvnoho zabrudnennia vnaslidok avarii na Chornobyl's'kii AES" : vid 16.12.1992, № 706 [Resolution of the Cabinet of Ministers "On the Procedure for Resettlement and Independent Resettlement of Citizens from Territories Affected by Radioactive Contamination as a Result of the Chernobyl Accident" from 16 December 1992, № 706]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/706-92-%D0%BF> [in Ukrainian].

34. Postanova KМУ "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu i funktsionuvannia Derzhavnoho reiestru Ukrainy osib, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobyl's'koi katastrofy" : vid 09.06.1997, № 571 [Resolution of the Cabinet of Ministers "On approval of the Regulations on the organization and functioning of the State Register of Ukraine of persons affected by the Chernobyl disaster" from 09.06.1997, № 571]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/571-97-%D0%BF> [in Ukrainian].

35. *Bezpeka ta rozvytok chornobylskykh spilnot: sytuatsiinyi analiz [Security and development of Chernobyl communities: a situational analysis]*. (2006). Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].